

UMAY MESELESİ

Sadettin GÖMEÇ

Üzerinden binüçyüze altmış yıl geçmiş olmasına rağmen, Göktürk Kitabeleri hakkında bugüne kadar geniş bir araştırma yapılmamıştır. Zaman zaman birtakım incelemeler yapılmıştır, ancak bu yeterli değildir. Bundan dolayı, Göktürk Kitabelerinde birçok husus karanlıkta kalmaktadır. Bazı ilim adamlarının üzerinde kısaca durduğu ve tam manası ile bir açıklığa kavuşturulmamış olan " Umay Tanrıça" meselesi de bunlardan biridir.

Daha önce bu konuyu bir makalemizde işaret etmiştik (1). Fakat konu üzerinde fazla durmadığımız için, burada meseleyi biraz daha açarak, okuyucunun bir neticeye varmasını kolaylaştırmaya çalışacağız.

Umay kelimesi ilk olarak Orhun Kitabelerinde geçmektedir : " Babam Kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı... Umay gibi annem hatunun devletine (Kül Tigin Abidesi,Doğu Cephesi) ve Tanrı, Umay İlahe , mukaddes yer-su üzerine çöktüverdi herhalde (Tonyukuk Abidesi, 2. Taş, Batı Cephesi) " (2).

Orhun Abideleri üzerinde, Türkiye'de ilk çalışmaları yapanlardan biri olan Hüseyin Namık Bey, Umay'ı kitabında ; "malûm olduğu gibi çocukları himaye eden bir ilahenin adıdır. Bu ilahe Orta Asya Türklerinde bu gün dahi vardır. Kalimenin aslını benim zannımca sanskritçede aramak gerekir. Uma sanskritçede bir ilahe olarak geçmektedir " (3), sözleriyle kendi fikrini ortaya koymuş oluyordu. Fakat biz daha sonra Uma'nın Hint ve İran'da da görüldüğünü tesbit ettik. Bu Uma ile Göktürk Kitabelerindeki Umay arasında ne dereceye kadar benzerlik vardır, bunu bilemiyoruz :

Şimdi burada bu görüşlere yer vermek istiyoruz. Hint efsanelerinde Uma adı şöyle geçmektedir : Aşk ve sevgi tanrısı Kama, Şiva (büyük tanrılardan) yı kandırmak ister. Fakat Şiva alındaki üçüncü gözden bir şerare gönderir ve Kama kül olur, aynı zamanda kendisi de Kama'nın attığı aşk oku ile vurulmuş ve Uma'yı sevmiştir (4).

---

1) S.Gömeç, " Eski Türk Dini ", **Tanıtım Dergisi**, sayı 79, İstanbul 1986, s.28

2) M.Ergin , **Orhun Abideleri**, 8.Baskı , İstanbul 1980, s.25 ve 58. Hüseyin Namık Bey, bunları şöyle okumuştur : " Babam hakan öldüğü vakit küçük kardeşim Kültegin yedi yaşında kalmıştı. Umay'a benzeyen annem hatunun taliine (Kültegin Abidesi , Doğu Cephesi) ve ; Tanrı, Umay, kutsal yer, sular (bizim için onlara) gaflet verdi. (Tonyukuk Abidesi, 2. Taş, Batı Tarafı) ". Bkz., H.N.Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, Ankara 1986, s. 44 ve 113 ; " Bu ilk cümleyi hocam Ögel ise, " Tanrıça Umay'a benzer annem hatunun kutu ile erlik adını aldı". Bkz.; B. Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara 1982, s. 191; L.Ligeti bu cümledeki " kut " kelimesini mutluluk, saadet manasına almıştır. Bu konumuzun dışında ayrı bir tartışma mevzuudur. Bkz., L. Ligeti , **Bilinmeyen İç Asya**, Cilt 2, Çev., S.Karatay, İstanbul 1970, s.14.

3) Orkun, a.g.e., s.76

4) W.Ruben, **Budhizm Tarihi**,Çev.A.İtil, Ankara 1947, s.61

Daha sonra Şıva öldüğü zaman, karısı Uma onun bu cesedi üzerinde dans etmiştir (5). Tanınmış Türkolog, rahmetli hocam İ.Kafesoğlu, Umay'a " aslı Hint-İran itikadında Huma olan " (6) tanrıçadır diyor, ancak bir açıklama getirmiyor. Buna karşılık, Ö.Buddha şöyle bir yorum getirmekte : " Uma, anne demektir. Tanrılarında büyük annesi yerindedir. Bu anne Tanrı ile Türk anne Tanrıça Umay arasındaki münasebete gelince; Çıva (Şıva) ibadetinin kuruluşunda Hunların büyük tesiri olmuştur. Şu halde Uma, yeni muhite göre, hususiyetler kazanmış, Türk kadın Tanrı Umaydan başkası değildir. Türk anne Tanrıçanın bütün klasik dünyada mazhar olduğu geniş teveccüh bu görüşü teyid eden diğer kuvvetli delillerdir " (7), diyerek tam tersi bir görüşü, yani Umay'ın Türklere Hint'e geçtiğini iddia etmiştir. Bunu iddia eden başka yazarlarda vardır (8).

Şimdi Umay 'ın geçtiği yerlere biraz göz atalım. Büyük Türk Sözlüğü Divanü Lügat-it Türk'de " Umay : Son, kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna çocuğun ana karnında eşi denir. Şu anlama da gelmiştir : Umayka tapınsa oğul bolur (birisi buna hizmet ederse çocuk doğar). Kadınlar sonu uğur sayarlar " (9). Aynı inancı Batı Trakya Türklerinde de görmek mümkündür. Burada Çocuk doğduktan sonra düşen son üç gün bekletilir. Üç gün sonra kana bulanmış elbiseler alınır. Son da bu elbiselere konur ve bir çay kenarına gidilir. Yeniden çocuk olsun diye, çayda son suya atılır. Genç kızlar da çocukları olsun diye, güle oynaya kanlanmış elbiseleri yıkarlar (10).

Kırgızlar arasında Umay'ın iki manası vardır : 1- Umay, efsanevi bir kuştur, ki yuvasını havada yapar. 2- Çocukların hamisi olan efsanevi bir kadın (11). Bunun hakkında şöyle bir söz vardır : " Menim kolum emes. Umay enemdin kolu (Benim elim değil. Umay annemin eli) " (12). Uygurlar arasında ise, Divanü Lügat-it Türk'tekine benzer bir anlayış vardır. Uygurcada da Umay iki manaya gelmektedir : 1- Doğum sonu, son, çocuk doğurma yeri. 2- Çocukları himaye eden ruh (13).

---

5) Ruben, a.g.e., s.141

6) İ.Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, 2. Baskı , İstanbul 1983, s. 289

7) Ö.Buddha, **Dinler Tarihi**, İstanmul 1935, s.162

8) M.Uraz, **Türk Mitolojisi**, İstanbul 1967, s. 25

9) Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it Türk Tercümesi** , Cilt I, Neşreden B.Atalay, Ankara 1940,s.123

10) A.Dede, " Batı Trakya Türklerinde-Eski Türk Dini Şamanizmden Kalıntılar ". **II.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri** , IV. Cilt , Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara 1982, s.95

11) Yudahin, K.K., **Kırgız Sözlüğü**, Cilt II, Çev., A.Taymas, İstanbul 1948, s.783

12) Yudahin, a.g.e., s.783

13) A.Caferoğlu, **Uygur Sözlüğü**, İstanbul 1934, s.206

Abakan Nehrinin sağ kıyılarındaki dağlar arasında (14), Altın Göl çevresinde bulunan yazıtların birinde geçen Umay, bey adı olarak yorumlanmış, bunun da o beye ait bir mezar taşı olduğu sanılmıştır. Rahip, Verbitskiy'in Altay ve Aladağ Lehçeleri sözlüğünde Umay, çocukların ve hayvan yavrularının koruyucusu bir tanrıça ruh olarak geçmektedir (15).

Kayın ağacı Türklerin kutsal ağaçlarından biridir. Tanrı kendi haberlerini kayın ağacı yolu ile gönderirdi. Bu ağaç aynı zamanda bütün insanlığın atası olan kadın anayı da içerisinde saklardı (16). Kamların davullarında güneş, ay, yıldız, şimşek resimleri yanında kayın ağacı resmi de bulunur. Bir Sagay Kamı, davulunun üzerindeki iki kayın ağacı resmini şöyle izah ediyor : " Biz Ülgen atamızdan ilk türediğimiz zaman, Umay anamızla beraber bu iki kayın ağacı yere indi ". Kamın bu izahından anlaşıldığına göre, kayın ağacı koruyucu ve merhametli ana tanrı Umay ile birlikte Ülgen tarafından yere indirilmiştir (17). Bu aynı zaman da bize, İslamî inançtaki Adem ile Havva motifini hatırlatmaktadır.

Umay'ın Yakut Türkleri arasında da yaşadığını biliyoruz. Onların inancına göre Umay , çocuğun üzerinde bir kuş gibi öterse, bu ötüş o çocuğun neslinin bereketli olacağına habercisidir (18). Başkurt folklorunda kutsal kuşlar arasında kutsal kuşlar arasında en çok sevilenler, efsanevî kuş Samray (Göğün hakimi) ve Humay'dır. Tanrının (Samrav) iki kızı vardır : Koyaş Hanım'dan olan Humay ve Ay Hanımdan olan Ayhılı. Efsane ve rivayetlerde Humay, Başkurtların en eski atası ve koruyucusu olarak tasvir edilir. O, yer yüzündeki Batır-Ural ile evlenir ve bir oğlan çocuk doğurur. Bu çocuk yedi büyük Başkurt boyunun en eski atasıdır. İnsanların, hayvanların ve kuşların Ural dağlarında yerleşmesinde Humay'ın etkili payı vardır. Batır-Ural'ın ölümünden sonra, ona olan sadakatinden dolayı bir kuğu şekline dönüşür. Bütün kuğuların Humay'ın nesli olduğu, yani Başkurtların akrabası olduğu kabul edilir (19).

---

14) Yenisey, Sayan Dağları bölgesinde.

15) N.Gözüyayın, " Umay ", **Türk Ansiklopedisi**, Cilt 33, Ankara 1984, s.11; Buna karşılık E.Esin : " Erken devirlerde Umay'ın kozmik vechesini belirten bir metne rastlanmadığını, Altun yılda bulunup, Göktürk devrine ait olduğu sanılan bir mezarın yanındaki kaya resminde, bağdaş kurmuş olarak görülen taçlı kadının Umay olduğunun sanıldığını" söylemektedir. Bkz., E.Esin, **Türk Kosmolojisi** (İlk Devir Üzerine Araştırmalar), İstanbul 1979, s.25; Altaylılara göre Umay, çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi tanrıçadır. Bkz., A.Inan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**. Materyaller ve Araştırmalar, 2.Baskı, Ankara 1972, s.34

16) B.Ögel, **Türk Mitolojisi** , Cilt 1, İstanbul 1971, s.95

17) Inan, a.g.e., s.64

18) Gözüyayın, a.g.m., s.11

19) M.Sagitov, " Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma". **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)**, 1982-1983, Ankara 1986, s. 129-130

Eski Türk Kamlık inancında, ölü gömüldükten ve eve döndükten sonra yemek yenir. Yemeğe başlamadan evvel Umay anaya, evin hamisi olan ruhlara saç saçılırdı (20).

Tanrıçaların çoğu merhametli olmakla beraber, güzeldirler. Göğün altıncı katında oturan Altaylıların Günana'sı şefkatin bir sembolü idi. Ayzıt ise güzelliğin sembolüdür (21). Türkler, Tanrıdan bilhassa erkek çocuk isterlerdi. Bunun için de Ak Kamlar, doğum, güzellik, ve namus tanrıçası olan Ayzıt için ateşe yiyecekler atarak takdimlerde bulunurlardı (22).

Bütün bunlardan çıkan netice nedir ?

Umay, hiç şüphesiz dişi bir yüksek varlıktır. Zira , Kağanın (Bilge) anası onunla kıyaslanır (23).Onu, tam Yakutistan'dan, Batı Trakya'ya kadar bütün Türkler tanıtmaktadır ve saygı göstermektedir.Türk kültüründe bu derece etkili olmuş bir kavramın, tek bir sözle başka bir kültür çevresinden girdiğini kabul etmek elbetteki zihinlerde şüphe uyandırmaktadır. Prof.H.Tanyu, onun bir melek olduğunu iddia etmektedir (24). Biz de bu fikre katılıyoruz, ancak bu konuyu biraz daha genişleterek ve birtakım ihtimalleri de göz önüne almamız gerekiyor.

Bilindiği gibi, Türk Milleti, dünyanın en eski tarihine sahiptir. Bugün nasıl, Alp Er Tonga bir efsane olarak günümüze kadar gelmiş bir Türk kahramanı ise; Umay 'da milattan önceki devirlerde yaşamış kahraman bir Türk kadını olabilir. Çünkü tarihimizde, vatani ve ailesi için ölümü göze almış, bütün hayatı fedakârlıklarla dolu kadınlar mevcuttur. Bir diğer ihtimal ise, onun bir melek olduğudur ki, onu da şöyle izah edebiliriz : Biliyoruz ki ve yapılan araştırmalar şunu göstermiştir; eski Türk Kamlık inancı semavî dinlerden olup, birçok tarafı bugünkü hâk dinler ile uyuşmaktadır. Bu böyle olunca, nasıl ki İslamiyette melekler ve cinler mevcut ise, o zaman ki Türk dininde de meleklerin, erkek ve dişi cinlerin olması tabiidir. Umay'ın da bu meleklerden veya cinlerden olması ihtimali çok büyüktür.

İşte bütün bu ihtimaller göz önünde bulundurulmadan, Umay'ın Hint veya İran menşeli diye reddedilmesi araştırmacılığa ters düşen bir husustur.

---

20) İnan, a.g.e., s.186 ; Ölü yemeği verme adeti, Türkler arasında halâ mevcuttur.

21) Uraz, a.g.e., s.28

22) A.Kahraman, *Dinler Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul 1971, s. 67

23) P.W. Schmidt, " Tukuelerin Dini" . İ.Ü.E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 14, İstanbul 1966, s.73

24) Hikmet Tanyu, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara 1980, s.196

BİBLİYOGRAFYA

- BUDDHA, Ö.**, Dinler Tarihi, İstanbul 1935
- CAFEROĞLU,A.**, Uygur Sözlüğü, İstanbul 1934
- DEDE, A.**, - " Batı Trakya Türklerinde - Eski Türk Dini Şamanizmden Kalıntılar ". II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara 1982
- ERGİN, M.** Orhun Abideleri, 8. Baskı, İstanbul 1980
- ESİN, E.** Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar), İstanbul 1979
- GÖMEÇ, S.** " Eski Türk Dini" . Tanıtım Dergisi, sayı 79, İstanbul 1986
- GÖZAYDIN, N.** " Umay ". Türk Ansiklopedisi, Cilt 33, Ankara 1984
- İNAN, A.**, Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar, 2. Baskı , Ankara 1972
- KAFESOĞLU, İ.**, Türk Millî Kültürü, 2. Baskı, İstanbul 1983
- KAHRAMAN, A.**, Dinler Tarihi, 3. Baskı, İstanbul 1971
- KARŞGARLI MAHMUT,** Divanü Lügat-it Türk Tercümesi , Cilt I, Haz., B.Atalay, Ankara 1940
- LİGETİ, L.** , Bilinmeyen İç Asya , Cilt II, Çev., S.Karatay, İstanbul 1970
- ORKUN, H.N.**, Eski Türk Yazıtları, Ankara 1986
- ÖGEL, B.**, Türklerde Devlet Anlayışı, Ankara 1982
- , Türk Mitolojisi, Cilt I, İstanbul 1971
- RUBEN, W.**, Budhizm Tarihi, Çev., A. İtil, Ankara 1947
- SAGITOV, M.**, " Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma ". Türk Dil Araştırmaları Yıllığı (Belleten) 1982-1983, Ankara 1986
- SCHMIDT, P.W.**, " Tukuelerin Dini ". İ.Ü.E.F. Türk Dil ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 14, İstanbul 1966
- TANYU, H.**, İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara 1980
- URAZ, M.**, Türk Mitolojisi, İstanbul 1967
- YUDAHİN, K.K.**, Kırgız Sözlüğü, Cilt II, Çev., A. Taymas, İstanbul 1948

